

RUS MODERNLEŞMESİNDE BATI KARŞITLIĞININ TARİHSEL TEMELLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ümmet ERKAN*

Özet: Türkiye'nin kuzey komşusu olan Rusya ile ilişkileri yaklaşık 6 asırlık bir geçmişe dayanmaktadır. Özellikle 18. Yüzyılda Petro reform programı ile birlikte Avrasya bölgesinde önemli bir güç haline gelen Rusya ile Osmanlı Devleti; Balkanlar, Kafkasya, Türkistan bölgeleri başta olmak üzere sürekli rekabet halinde olmuştur. Geleneksel olarak sıcak denizlere inme siyasetini, bugün Akdeniz üzerinde elde ettiği askeri üslerle güçlendiren Rusya, Türkiye'nin kuzey komşusu olduğu kadar bugün güneyde de hesap edilmesi gereken bir stratejik güç konumuna gelmiştir.

Rusya'nın modernleşme deneyimi, Osmanlı-Türk modernleşme deneyimi ile oldukça benzer bir süreç izlemiştir. Her iki ülke de modernleşme yoluyla bölgede güçlü bir stratejik pozisyon elde etmek, varlığını garanti altına almak istemiştir. Avrupa'da doğal ve kendi iç dinamikleri ile gelişen modernleşme, Rusya'da aydın bürokrat bir elit tarafından tepeden inme bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Modernleşmenin halk katında yeterli desteği bulamaması da duygusal tonu yüksek, modernleşme karşıtı bazı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu makalede 18. ve 19. Yüzyılda Rusya'nın modernleşme sürecinin temel özellikleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Modernleşmeyi destekleyen ve ona karşı çıkan siyasal düşünceler, Batı'ya karşı gösterilen farklı tepkiler analiz edilecektir. Makalede, Rusya'daki Batı karşıtlığı ve onu besleyen reformların dönüştürücü ve refleksif etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Modernleşme, Rus Modernleşmesi, Pan Slavizm.

HISTORICAL BASIS OF THE WESTERN OPPOSITION IN RUSSIAN MODERNIZATION

Abstract: Turkey relationship with its northern neighbour Russia has six centuries background. Russia, which became an important force in the Eurasia region with the Petro reform program, was in competition with Ottoman Empire in The Balkans, the Caucasus, and the Turkestan regions in the 18th century. Russia, which strengthened its traditional policy of of Accession to the Warm Sea with the obtained military power in the Mediterranean, has become a strategic force so it has to be counted in the south as well as north.

Russia's modernization experience followed a very similar process with the experience of Ottoman-Turkish modernization. In both countries, it has been sought to achieve a strong strategic position, and guaranteeing their own existence in the region has been aimed. The modernization developed with its natural and internal dynamics in Europe, but it was accomplished sudden and unexpected way in Russia by an intellectual bureaucratic elite. The fact that the modernization did not find sufficient support on the public level also led to the emergence of some ideas against modernization with high emotional tone.

In this article, the basic characteristics of the modernization process of Russia in the 18th and 19th centuries will be tried to be analysed. The different responses to the political thought, the West, which support and oppose modernization will be analyzed. In essence, the anti-Westernism in Russia and the transformative and reflexive effects of the reforms that nurture it will be discussed.

Keywords: Russia, Modernization, Russian Modernization, Pan Slavism.

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

1. GİRİŞ

Rusya, Türkiye'nin kuzey komşusu olanın ötesinde, modernleşme bağlamında Türkiye ile benzer tarihsel deneyimleri yaşamış bir ülkedir. Her iki ülke de kurulduktan sonra hızlı bir biçimde sınırlarını genişletmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa ve Ortadoğu yönünde hızlı bir ilerleme gösterirken Rusya, Avrasya bozkırlarından, Sibiryaya, Doğu Avrupa ve Türkistan'a doğru bir genişleme siyaseti izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Bulgar, Sırp, Leh, Hırvat gibi azınlıklar Slav asıllı iken, özellikle 18. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkistan, Kafkasya üzerinde denetim sağlayan Rusya, Türk asıllı Müslüman toplumlara egemenliği altına almıştır. Bu iki ülke; hem yönetimi altındaki Slav/Türk nüfus hem de ortak yayılma sahaları yüzünden sık sık karşı karşıya gelmiştir.

Ruslar, Bizans'ın telkinleri ile Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Doğu Hıristiyanlığı olarak anılan Ortodoks mezhebi birçok yönden Katolik mezhebinden ayrılmaktadır. Rusya, Altın Ordu Devleti'nin yıkılması ile bölgede güçlenmeye başlamıştır. Rusya'nın siyasi birliğini sağlayan Korkunç İvan (1633-1654), Rus Devleti'nin de temellerini atmıştır. Rusya'yı "Büyük Rusya" haline getirmeyi amaçlayan I. Petro, uygulamış olduğu reform programları ile ülkesini Batı'ya açmıştır. Petro, St. Petersburg şehrini Batı'ya açılan bir pencere olarak kurdu muştur. Avrupa'nın en yakın sınırına -Fin körfezi kıyısına- kurdu muştur bu şehir - Rus modernleşmesinin sembollerinden biri olmuştur. Petro'nun takip ettiği reformlara karşı muhafazakâr ve milliyetçi bazı tepkiler olmuştur. Bu tepkiler özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Slavofil -sonraları Panslavizm- biçiminde görülmüştür. Avrupa'yı kurtaracak olanın bir Slav aşısı olduğu, Avrupa'nın manen tükendiği romantik Rus milliyetçisi aydınlar tarafından güçlü bir biçimde dile getirilmiştir. (Koyre 1994: 115.)

Rusya ve Osmanlı Devleti her ne kadar rakip iki devletse de modernleşme deneyimleri ortak bazı sorun ve sonuçlara yol açmıştır. Bu sonuçların en önemlisi toplumda başlayan bölünmedir. Toplumda ve özellikle aydınlar arasında Batıcı ve muhafazakâr-milliyetçi olmak üzere iki temel düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Bu çatışma sosyal hayata da yansımış, Batı karşıtlığı bugün bile Rusya ve Türkiye'nin geçmişten gelen tepkilerini etkilemiştir.

Rusya'daki reform programlarının halka yeterince anlatılmadan tepeden inme bir seyir izlemesi, reformların zamana bırakılmadan hızlı bir biçimde sonuca ulaştırılmaya çalışılması ve en önemlisi bu reformların sosyal bünyeye uyumlu bir sentezinin yapılamaması Rusya'da modernleşmeye karşı reaksiyonlara yol açmıştır. Reformların devlet eliyle, buyurgan bir biçimde uygulanması da yeniliklerin bir ihtiyaç olduğu durumlarda bile romantik-muhafazakâr tepkilerin güçlenmesine neden olmuştur.

Batı'da Türklere karşı var olan şarkiyatçı önyargılar Rusya'yı da kapsamıştır.¹ (Lamartine 1991: 33) Rusya'nın Batı'nın ötekisi olmasında iki önemli gerekçe öne çıkmıştır. Birincisi, Rusya'nın Hıristiyanlığın Doğulu biçimi olan Ortodoksluğu tercih etmiş, ikincisi ise Asyatik bir toplum olmasıdır. Asyatik toplumlarla ilgili "despotizm," "geri kalmışlık", "demokratik düşünceler uygunsuzluk" gibi pek çok önyargı devreye girmiştir. (Marks 1992: 101-126.)

Bu makalede 18 ve 19. Yüzyıl Rus modernleşmesi ve ortaya çıkan farklı fikir hareketlerinin analizi yapılmaya çalışılacaktır. Makale 18 ve 19. Yüzyıla sınırlı tutulmuştur. 20. Yüzyılda ortaya çıkan gelişmelerin daha geniş bağlamda ele alınması gerektiği için çalışma bu dönemlerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışma tarihsel sosyolojiye yönelik katkı sunmayı amaçlayan bir çalışmadır.

2. MODERNLEŞME NEDİR?

Modern kelimesi, Latince "modernus"dan gelmektedir. Modernus ise Latince "Modo" dan türetilmiştir. Kelimenin anlamı "hemen şimdi" demektir. M.S. V. Yüzyılda Hıristiyanlığın Roma tarafından resmi dini olarak kabul edildiğinde, yeni durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramı ilk defa kullanan Aziz Augustinos'tur. "Tanrı Devleti" kitabını da yazan ve büyük ölçüde Hıristiyanlıkla Roma felsefesini birleştiren Augustinos, kendilerini pagan dönemden ayırmak için bu kavramı kullanmıştır. Eskiden farklı olana modern denilmiştir. Temelde, bir zaman kavramı olan "modernus" köken olarak, eskiye ve antikiteye karşı ortaya atılmıştır. Bu kavramın uzun bir aradan sonra tekrar tedavüle girişi 16. Yüzyılda olmuştur. 1585 yılında "modern", 1588'de "modernist", 1627'de "modernite" (modernity),1770 yılında da "modernleşme" (modernization) kavramı kullanılmıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında "modernism", "modernness", "modernizer" ve "modernize" gibi kavramlarla karşılaşılmaktadır. (Fendoğlu 2002: 145-155.)

Modernliğin ne olduğu ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Abel Jeanniere'e göre modern, yeninin eş anlamlısı olarak kullanılır. "İster olumlu, isterse olumsuz değerlendirsinler, gündelik yaşamda ve kültürde modaya uygun tutumlara modern denir." (Jeanniere 1994: 15.) Modernite "teknik ilerleme" ve bunun emek dünyası ve endüstride meydana getirdiği büyük altüst oluşları ifade eder. Modernite kimileri için tersine çevrilemez bir durumdur. Berman'a göre geleneksel toplumların karşıtıdır; ıslahat, yenilik ve dinamizmle karakterize edilir. (Best ve Kellner 2011: 15.) Giddens'e göre modernlik; "on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse

¹ Büyük Fransız romancı ve gezgini Lamartine Ruslarla ilgili şu tespitleri yapar: "...Ruslara barbar demek istemiyorum. Onlar da Batı milletleri kadar uygarlaşmış ve ilerlemişlerdir... Ruslar, bozkırların ve çöllerin içinden gelen köklü bir millettir. Yalnız, Rus uygarlığı ile Fransız uygarlığı arasında önemli bir fark vardır. Rus uygarlığının kaynağı boyun eğme, Fransız uygarlığının kaynağı ise düşüncedir. Ruslar bir efendi, Fransızlar ise yasa isterler. Onlar köleliğe soyluluk kazandırır ve önderlerinin kişiliğinden en uç noktaya ulaşmasını sağlarlar... Rus uygarlığı, tutsaklık gibi sessiz dururken, Fransızların ki sürekli düşünür, konuşur, yazar... Onlar geçmişe, bizler ise geleceğe bakarız..."

bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini ifade eder.” (Giddens 1994: 9.) Bu yaklaşım modernliği belirli bir zaman ve coğrafi çıkış noktası ile ilişkilendirir. Ama onun temel karakteristiğini görmezden gelir. Giddens geleneksel toplumdan modern topluma geçişle ilgili süreksizliklerden söz etmiştir. Ona göre bu dönüşüm o kadar büyük sonuçlara yol açmıştır ki, bu bizi geleneksel ile modern arasında bir mutlak kopuş olduğu sonucuna götürmüştür. Ona göre modern toplumu geleneksel toplumdan ayıran süreksizlikler; değişimin hızı, değişimin alanı, modern kurumların doğası ve kentlerin yapısındaki farklılıklar şeklinde ele alınabilir. Değişim çok hızlı, küresel bir düzlemde, üretimin yapısında meydana gelen değişimler ve kentlerin var oluşundaki farklılıklarla açıklanabilir.

Modernliği tanımlayan bir diğer isim olan Kahraman’a göre modernlik; bireylerin her tür aşkın otoriteyi reddederek kendi iradelerini egemen kılan ve kişisel özgürlüklerle diğer insanların birbirini zenginleştirdiği bir dünya hayalidir. Bunu da pozitivizm ve laiklikle yapar. Pozitivizmle doğaya egemen olur, laiklikle üstün bir otoriteyi reddeder. Ona göre postmodernlik, modernizmde içkin bulunan bu iki öğeye yönelik bir eleştiridir. (Kahraman 2010:46-47.)

Kahraman modernleşmenin üç temel ayağa dayandığını söyler. Birincisi zamanın kendi başına bir anlam ve değer kazanması ve ilerleme fikrinin belirleyici bir unsur olmasıdır. Modernin geçmiş ve gelecek eksenli bir zaman anlayışı gelişme ve ilerlemenin bu ekseninde ortaya çıkacağını gösterir. Evrimci bir anlayışla hareket eden bu anlayış geleceğe doğru gidişin hep daha iyiye yönelik olduğunu apriori olarak kabul eder. Bu da modernleşmeyi bir ideoloji haline getirir. Modernleşme toplumun, evrensel yasalara bağlı bir biçimde “birbirini izleyen ve sonrakinin öncekine oranla daha üstün olduğu aşamalı bir evrimi niteliği taşımakta ve temelinde bir ilerleme fikri barındırmaktadır.

İkinci özelliği ise Batı modernitesinin modelsiz oluşudur. Batı modernliği sadece Batı’da görülen, kendine özgü bir gerçeklik ve gelişmedir. Öteki toplumlar ancak Batı tarafından modernleştirilebilir. Bu da Batı’ya ötekiler üzerinde bir denetim ve kontrol gücü kazandırmaktadır. Üçüncü önemli unsur da Batı modernleşmesinin bir doğal süreç içerisinde gelişmesidir. Bir önceki dönem sonrakini de hazırlamıştır. Bu uzun bir birikim ve doğal bir evrime dayanmıştır.

Modernleşme denildiğinde akla gelen temel kavramlar; ilerleme, akılcılık, modern bürokrasi, bilimsel düşünce, kentleşme, sanayileşme, üretim artışı, uzmanlaşmaya dayalı işbölümü, ulus devlet, demokrasi ve insan hakları düşüncesinin gelişmesi, bireycilik sayılabilir. Modernlik temelde Avrupa’da ortaya çıkan ve oradan dünyaya yayılan belirli bir sistematığı ve gelişim çizgisini yansıtmaktadır. Batı dışı toplumlarda modernleşme bir devlet projesi olarak yöneticilerin halka dayattığı bir biçim izlemiştir. Kendi tarihsel deneyimlerine dayanmayan ve dışarıdan empoze edilen bir toplum mühendisliği ile işletilmeye çalışılan modernleşme, Batı dışı

toplumlarda moderne karşı duygusal tonu yüksek, muhafazakâr ve milliyetçi reaksiyonlara neden olmuştur. Batı dışı toplumların kendi toplumsal ihtiyaçlarına ve kendi tarihsel süreçlerine uygun bir modernleşme programı geliştirememeleri toplumda bir ikilik meydana getirmiştir.

3. RUSYA'NIN KURULUŞU VE MODERNLEŞME SÜRECİ

Batı ve Doğu'nun geçiş noktası olan Avrasya bölgesinde, geniş bir kara parçası üzerinde yaşayan Slav toplulukları, 9. Yüzyılda Kiev Knezliği'nin diğer knezlikleri egemenliği altına almasıyla siyasi birliğinin ilk temellerini atmışlardır. 12. Yüzyıldan sonra bölgede güçlenen Moğol-Tatar etkisi ile Altın Ordu Devleti'nin egemenliğine girmişlerdir. Ruslar iki yüz elli yıl kadar Altın Ordu egemenliğinde yaşamışlar, bu durum Rusya tarihinde derin izler bırakmıştır. Bu süre içinde Altın Ordu'nun bağılı durumundaki knezler, unvanlarını Altın Ordu Hanlarından almışlar ve ağır haraçlar ödemek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, Altın Ordu'nun Ortodoks kilisesine tanıdığı dokunulmazlık sayesinde Ruslar direniş ve kurtuluş eylemlerini örgütleyebilmişlerdir. (Cohen 1996: 37.)

Altın Ordu Devleti'nin Timur tarafından yıkılmasından sonra Ruslar bölgede güçlenmeye başlamıştır. Rusya'nın siyasi birliğini sağlayan Korkunç İvan lakaplı IV. İvan olmuştur. Rusya siyasi birliğini tamamladıktan sonra bölgede hızla genişlemeye başlamıştır. ² (Pipes 1974: 83.) Rusya siyasetinin temel amaçlarından biri genişleme ve yayılma olmuştur.³ (Kissinger 1994: 24-25.) 1552 yılında Kazan ve 1556 yılında Astrahan Rusların eline geçmiştir. Rusya geniş bir imparatorluk kurma amacına doğru emin adımlarla ilerlemiştir.

Korkunç İvan, 1550 yılında boyarlardan ve kilise temsilcilerinden oluşan bir meclis (Sobor) toplamıştır. Bu toplantı da yeni bir yasalar bütünü hazırlamış ve buna "Çar Kanunnamesi" adı verilmiştir. Yerel yargı ve yerel yönetimler yeniden düzenlenerek, seçilmiş memurların yetkileri artırılmıştır. Rus ordusunun temeli olan Stresilti (Yeniçeri Ocağı gibi) alaylarını kurdurmuştur. (Kurat 1987: 5.)

Bu dönemde Rus siyasal sisteminde öne çıkan bir diğer unsur da kilisenin iktidara hizmet eden konumudur. Ortaçağ'da Katolik Avrupa'da olduğu gibi Rus kilisesi de birbirlerinden kopuk ve siyasal olarak bölünmüş yerleşim bölgelerinde kültürel ünite sağlanması yönünde birleştirici bir rol oynamıştır. Rus kilisesi kuruluşundan beri ritüelleri ve dinsel metinlerinde Slav dilini kullanılması, milli bir kilise inşasını da sağlamıştır. Kendisine devletle uyum içinde olan Bizans Kilisesini model almıştır. Bu durum, Batı Avrupa'da görülen kilise ile siyasal kurumlar arasındaki

² Moskova Büyük Knezliği (Prensliği) 1300'de yaklaşık 20.000 km² yüzölçümüne sahipti. Genişleme sürecinde Moskova Knezliği 1462'de 430.000 km², 1533'de 2.800.000 km² ve 1590'da 5.400.000 km²'ye ulaşmıştır.

³ Henry Kissinger'a göre yüzyıllardır emperyalizm Rus dış politikasının temelini oluşturmuştur. Moskova'dan Pasifik kıyılarına, Doğu Avrupa'dan Avrupa'nın merkezine Ruslar sürekli zayıf komşularını denetim altında tutmaya çalışmışlardır. İstilalara açık olmasından kaynaklanan sürekli güvenlik endişesi Rusları sürekli sınır tanımadan ilerleme politikası gütmelerine neden olmuştur.

iktidar mücadelesinin Rusya'da yaşanmasını önlemiştir. Aynı zamanda din, Rus aidiyet bilinci üzerinde de etkili olmuştur. Bizans'ın yıkılmasını Ortodoksluğa ihanetin bedeli olarak yorumlayan Rus toplumu, Rus devletinin Ortodoksluğa sıkı sıkıya bağlanması gerektiği inancında olmuştur. (Kurat 1987: 32-33.)

Moskova Krallığı Rusya'ya dönüşürken Batı ile ilişkilerini de güçlendirmiştir. (Kurat 1987: 241-242.) Avrupa bu yıllarda kendi içinde büyük savaşların neden olduğu yıkımları yaşamaktadır. Rusya ise Tatar hâkimiyetinden çıkarak kendine olan güvenini kazanmış ve hızla kendi kurumsal yapılanmasını sağlayarak bölgede yayılma ve genişleme siyasetine başlamıştır.

Rusya'yı büyük Rusya haline getiren Çar Petro'nun da ait olduğu Romanovlar hanedanlığı 2 Mayıs 1613'te törenle taç giyen Michail Federoviç'le başlamıştır. Eski bir boyar ailesinden gelen Romanov'lar, Çarlık Rusya'nın sona erdiği 1917 yılına kadar Rus Devleti'nin hanedan ailesi olarak hüküm sürmüştür.

Rusya'yı büyük ve emperyal bir Rusya haline getirmeyi amaçlayan reformların öncü ismi Çar I. Petro'dur. Petro, Çar olmadan önce kimliğini gizleyerek Avrupa'ya gitmiş, bir yılı aşkın bir süre Hollanda'da kalmıştır. Batı'yı, Batı'da öğrenmeye çalışmış, özellikle gemi yapımı ile ilgili teknikleri yakından takip etmiştir. Rusya'da ordu (Streltsi) içinde başlayan ayaklanmayı bastırmak için geri dönmüştür. Ayaklanmayı bastıran Petro, muhaliflerini sindirdikten sonra modernleşme amacıyla önemli reformlar yapmıştır. Toplumun pozitif enerjisini doğru yönlendirerek, ülkesini bir imparatorluk haline getirmeyi amaçlamıştır. (Belge 2007: 47-48.) Petro, orduyu, genel idareyi, maliyeyi modernleştirmiş, eğitim sistemini yeniden düzenleyip iktisadi alanda müteşebbis bir sınıf yaratmıştır. (Ortaylı 2003: 47.) Petro, Bilimler Akademisi kurdurarak, teknik eğitimi geliştirmiştir. Leibniz, Christian Wolff, Voltaire, Diderot, Bentham ve Herder imparatorluktan himaye görmüş, eserleri Rusçaya çevrilmiştir. Petro, Kiril alfabesini sadeleştirmiş, ilk Rus gazetesini kurmuş, edebiyat çevirilerini başlatmıştır. İlk Rus tiyatrosu, sonradan Kızıl Meydan adını alacak yerde sahnelenmiştir.

Petro reformlarında öne çıkan niteliklerden biri şekilci, dışa dönük ve halkın yaşam biçimi üzerinden bir dönüşüm amacını taşımış olmasıdır. (Billington 1970: 180.) Kendisini ziyarete gelen boyarların sakallarını bizzat kesmiş ve ruhban sınıfı ile köylüler dışındaki kesimlere sakal bırakmayı yasaklamıştır. Sakal ve kıyafet yasaklarına uymayanlara karşı özel vergiler çıkarmış ve işkence yaptırmıştır. Ayrıca Rusların geleneksel kaftanını da yasaklayarak onun yerine Alman elbiselerinin giyilmesini emretmiştir. Geleneksel Rus görünümü olan her şeye saldırmak için yanında devamlı ustura ve makasla gezdiği rivayet edilmiştir. Rus soylularının Batılı bir yaşam biçimini taklit etmelerini bekleyen Petro, büyük eğlenceler, balolar düzenlemiştir. Burada toplumsal yaşamın kamusal alana açılmasını amaçlamıştır.

Petro reformlarının iki temel amacı olmuştur. Birincisi Rusya'yı güçlü bir devlet haline getirmek, ikincisi ise ülkeyi modernleştirmek. Bunları sağlamak için aristokrasiden Kiliseye kadar birçok kurumu karşısına almıştır. Petro, Boyarlar Meclisi ve Zemski Sobor gibi geçmişe ait kurumları kaldırmıştır. Kilisenin konumuyla ilgili düzenlemeler yapmıştır.⁴ (D' Encausse 2003: 86-89.) Petro, rasyonel ve etkili bir bürokrasi ağı kurarak, büyük, yeni ve sürekli ordular kurmuştur. Bu reformlar Rusya'yı bir imparatorluk ve Avrupa devlet sisteminin büyük bir oyuncusu haline getirmiştir. Batı Avrupa'dakinin tersine, şehir özerkliğinin yerleşmesi, yönetim erkinin parçalanması, tüccar ve sanayici sınıfların çıkar birliği içinde örgütlenip iktidarı kontrol etmesi gibi olgular görülmemiştir.

Bu yüzyılda Petro, birçok Avrupa başkentlerinde düzenli elçi bulundurmaya başlamıştır. Avrupa başkentlerinde yirmiden fazla elçi görevlendirmiştir. Bu elçilerin kendilerinden beklendiği gibi Batı'yı tanıma görevini yerine getirebildiklerini söylemek zordur. Kendilerini yabancı bir kültür içerisinde hissedenden elçilik görevlileri bir an önce ülkelerine geri dönmenin hesabını yapmışlardır. (Dukes 1990: 105.)

Petro'nun modernleşme reformlarının en büyük projesi ise bataklıklar üzerine kurduduğu şehir olan St. Petersburg'tur. Petro, Petersburg'u Batı'ya açılan bir pencere olarak görmüştür. (Berman 2010: 237.) Petersburg, Moskova'nın temsil ettiği geleneksel değerlere ve Rus narodlarına (halk) karşı kurulmuş bir şehirdi ve yeniyi temsil ediyordu. Şehrin kuruluşu yukarıdan aşağı, zorbaca yürütülen ve dayatılan bir modernleşme tarihinin en dramatik biçimi olmuştur.⁵ (Berman 2010: 239.) Petersburg inşa edilirken tamamen Batılı bir biçimde kurulmuştur. Avrupa'dan getirilen mimarlar bu şehri tamamen matematiksel hesaplara ve belli plan ve ölçeklere göre inşa etmiştir. Soyluların bu şehre yerleşmeleri emredilmiş, yerleşmeye yanaşmayanların unvanları elinden alınmıştır. Petersburg, tamamen siyasi amaçlarla inşa edilmiş bir şehirdi. Şehir, bir siyasi tiyatroyu andırıyordu.

Petersburg, Rus modernleşmesinin gelişim biçimini de ele veren bir örnektir. Bütünüyle yukarıdan aşağıya bir modernleşme deneyimine işaret eder. Yaşanan otokratik bir modernleşme deneyimidir. (Ortaylı 2003: 47.) Petersburg'un etkisi Rus halkı ve aydını üzerinde travmatik

⁴ Moskova'da 1589'da bir Patriklik kurdurulmuştu. O dönemden itibaren resmi belgeler hem Çar hem de Patrik adına yazılıyor, her iki otorite eşit bir statüde kabul ediliyordu. Böylelikle Kilise ile Devlet'in birleşmesi de sağlanmış oluyordu. Burada din, hem millî bilincin gelişmesinin bir etkeni, hem de hükümdar ile uyrukları arasındaki bağı meşru kılan bir araç olarak iş görmekteydi. Yani, Kilise aslında Rusya'ya siyasî sisteminin ihtiyaç duyduğu ideolojik temeli sunmaktaydı. Ancak, din ile devletin bu denli iç içe geçmiş olmasından rahatsızlık duyan Büyük Petro, 18. yüzyıla kadar bu şekilde devam eden ilişkiye son vermiştir. Çar'a göre bu durum, Rusya'yı modern dünyadan geri bırakan ve Rusların bu dünyadan yabancılaşmasına neden olan bir etkidir.

⁵ Petersburg şehri 1703 yılında Neva (Çamur) nehrinin Lagoda Gölünden topladığı sularını Baltık denizine açılan Finlandiya körfezine döktüğü yerde kurulmuştur. Petersburg, Rusya'nın Batı'ya en yakın sınırında kurulmuştur. Şehir inşa edilirken 150.000'e yakın bir insan öldüğü veya sakat kaldığı iddia edilmiştir. (Berman 2010:239.)

olmuştur. Petersburg, bir kopuşu başlatmıştır. Bu başkentle ülkenin geri kalanı arasındaki bir ideolojik kopuştur. Bu, aydınlarla halk, yönetenle yönetilen arasındaki ideolojik bağın kopuşu olmuştur. Bu travmatik durum bütün Rus modernleşmesini belirleyen bir örnek olmuştur. Petro reformlarının yabancı danışmanlar tarafından uygulanması ve bu reformların geleneksel Rus yaşam biçimine saldırı içermesi, Ruslarda yabancılara- özellikle Avrupalılara- karşı bir düşmanlık yaratmıştır. (Ortaylı 2003:47.)

Ülkesini Batı'ya açan lider olarak görülen ve bunu büyük bir kararlılıkla uygulayan Petro reformları, ülkenin feodal düzenini kökten etkileyecek ya da köylülerin yaşam tarzını değiştirecek köklü sonuçlar doğurmamıştır. Rus köylüsü geleneksel değerlerine bağlı kalmayı sürdürmüştür. Petro'nun sistemi yine de toplumun alt ve üst katmanları arasındaki sosyokültürel hizipleşmenin artmasını sağlamak yönünde bir etki yapmıştır.

Petro sonrası reform geleneğini devam ettiren Çariçe II. Katherina bir Rus entelijansiyası meydana getirmeye çalışılmıştır. Ülkesini anayasaya dayalı bir sistemle yönetmeye çalışan Çariçe döneminde özel mülkiyet, liberalizm gibi kavramlar Rus elitlerinin zihninde oluşmaya başlamıştır. Bütün bu reformların ortak özelliği yukarıdan aşağıya dayatılarak yapılmasıdır. Bir tür aydın despotizmi bütün Rus modernleşmesinin ortak yönüdür. (D'Encausse 2003: 140-144.) Katherina'nın kurumsal reformları ve askeri başarıları ile Rusya, kısa sürede büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Kazanılan yeni demografik ve ekonomik kaynaklar Rusya'nın potansiyelini artırmış ve Avrupa devletleri arasındaki yeni konumuna katkıda bulunmuştur.⁶

3.1. 19. Yüzyıl'da Rus Modernleşmesi

19. yüzyıl Rusya için Petro dönemi başlayan reformların ve ülkenin modernleşme amacının duraksadığı bir dönem olarak görülebilir. Yapılması gerekli reformlar sürekli ertelenmiş, aydınlar baskı altında bırakılmıştır. Petro'nun Batı'ya açtığı pencere sınıksız kapatılmaya çalışılmıştır. (Berman 2010: 241.)

19. yüzyılın ilk Rus Çarı I. Aleksandr'dır. I. Aleksandr'ın idaresi altında Rusya, Batı ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Napolyon Savaşları'nda Fransa'ya karşı savaşmış ve muzaffer bir komutan olarak Paris'e girmiştir. Avrupa halkları onu, "Avrupa'nın kurtarıcısı" olarak selamlamıştır. (Kurat 1987: 297-311.) 1815 yılında Napolyon saldırılarının bertaraf edilmesini izleyen Viyana Kongresi'nde Çar Aleksandr'ın teklifi üzerine Avusturya ve Prusya'nın katıldığı "Kutsal İttifak" kurulmuştur. Kongre sonrasında uzun zaman Avrupa politikasında önemli rol oynayan bu ittifakın üyeleri, Kutsal İncil'in emirlerine göre hareket etmeyi prensip edindiklerini ve her ülkede meşhur olan hanedanın üyelerinin hâkimiyeti için birbirlerine yardım etmeyi

⁶ Katherina'nın sadece Polonya'dan elde ettiği topraklar sonrasında uyrukları arasına 6.3 milyon kişi katılmıştır. Katherina'nın tahta çıktığı yıl 23 milyon olan nüfus, hayatının son yılında 36 milyona çıkmıştır. Bu artışta en önemli faktör, sınırlardaki genişlemedir.

taahhüt etmişlerdir. Bu üç devlet arasında kurulmuş olan ittifaka diğer Avrupa devletleri de katılmıştır.

Fransız Devrimi'nin dünyaya yaydığı liberal ve milliyetçi fikirler Çar I. Aleksandr'ı da rahatsız etmiş ve bu amaçların da etkisi ile kutsal ittifakta yer almıştır. Bu dönemin bir diğer özelliği gelişen Rus milliyetçiliğidir. Rus milliyetçiliğinin kuramcılarında biri Çar I. Aleksandr'ın resmi tarihçisi olan Karamzin'dir.⁷ Rus tarihini özgün bir tarih olarak tanımlayan Karamzin, Rusya'yı sağlam bir düzen, aydınlanmış bir otokrasi ve Ortodoksluğun ülkesi olarak tanımlamıştır. Kendisi ülkesinde slavofil (Slav birliğini savunan) düşüncenin öncüsü olarak kabul edilmektedir. (Türker 2006: 222.)

Çar I. Aleksandr'ın ölümüyle Rusya'da bir taht kavgası başlamıştır. Aleksandr'ın oğlu olmadığı için yerine kardeşlerinden Konstantin ile Nikola tahta aday olmuştur. Rusya tarihinde Aralık 1825 tarihinde gerçekleşen ve adına Dekabristler (Aralıkçılar) denen ordu içerisinde bir ayaklanma girişimi yaşanmıştır. Dekabristler liberal amaçları olan ve Çar olarak Konstantin'in görmek isteyen askerlerden oluşmuş bir isyan denemesidir. Harekete 30 subay ve 3.000 asker katılmıştır. Dekabristler; serfliğin kaldırılması ve anayasal reform taleplerinde de bulunmuştur. Aradıkları desteği bulamayan Dekabristlerin ayaklanması kısa sürede kanlı bir biçimde bastırılmıştır. (Berman 2010: 242.)

Dekabristler, Rusya'nın anayasallaşma, özgürlük ve köleliğin sonu gibi fikirleri savunan Rusya'daki ilk gruptur ve çoğu eğitilmiş aristokrat ve subaylardır. Rusya'da ilk kez bazı soylular, kendi sınıflarının çıkarına karşı, halkın yanında yer almışlardır. Onların fikirleri, toprakların halka dağıtımı ile muhafazakâr bir anayasal monarşi arasında değişmektedir. Dekabristlerin temel sloganı, ulus boyutunda, herkes için "politik özgürlük" talebi olmuştur. Böylece, Fransız devriminin Rusya'daki yansıması gerçekleşmiş, ulusal bilinç yerleşmeye başlamıştır. Bağımsız devlet fikrine karşı hareket de başlamıştır. (Liebman 1968: 32.)

Dekabristlerin ayaklanması başarısız olmuş ve tahta Çar I. Nikola (1825-1855) geçmiştir. Nikola, kardeşi gibi aydınlanma atmosferinde büyümemiştir. Onun büyüdüğü dönem Rusya ve Avrupa'da Napolyon'a karşı mücadele edilen bir restorasyon dönemidir. Onun düşünceleri büyük ölçüde liberal fikirlere kapalıdır. (Kohn 1983: 121-124.) I. Nikola, devlet idaresini tamamen kontrol altında tutabilmek amacıyla, tam anlamıyla merkeziyetçi bir sistem ve geniş bir memur kadrosu oluşturarak, Rusya'da bir bürokrasi rejimi kurmuştur. Bu dönemi Aleksander Herzen şöyle anlatmıştır: "Avrupalı olmayı bıraktı, ama Rus da olamadı... Sisteminde motor yoktu... Her özgürlük çılgınlığını, her ilerleme düşüncesini kovuşturmak dışında hiçbir şey

⁷ En önemli eseri "Rus Devletinin Tarihi" isimli kitabıdır.

yapmadı... Saltanatı esnasında tek tek her kurumu etkiledi; her yere felç, ölüm unsurlarını yaydı. (Akt. Berman 2010: 255.)

Çar I. Nikola Rusya'nın sanayileşmesi için bazı atılımlar yapmıştır. İlk olarak 1837'de St. Petersburg ile Moskova arasında bir demiryolu yapılmış ve bunu diğer demiryolu ağları izlemiştir. Demir ve makine fabrikaları kurulmaya başlanmış, pamuklu tekstil endüstrisi gelişmiştir. Bankalar kurulmuş, teknik eğitim kurumları açılmıştır. Ancak tüm bu sanayileşme yönünde atılan adımlar, Rusya'da büyük toprak sahiplerinin ve otokrasinin çıkarları gözetilerek yapılmıştır. Çar, kendi kontrolünde bir sanayileşme istemiştir. Toprak reformu ile serfliği kaldırmak konusunda isteksiz davranmıştır. Toprak sahiplerinin mülklerini ticari kapitalizme açma yönünde isteksiz davranması ve serfliğin devamının Rus köylüsünün sanayi işçisine dönüşün engellemesi Rusya'da sanayileşme hamlelerinin beklenen başarıları sağlamasını engellemiştir.

1848 Devrimleri adı verilen ve bir yönü ile milliyetçi bir yönüyle de işçi sınıfının daha iyi bir yaşam amacıyla başlayan ayaklanmalar, dolaylı olarak Rusya'yı da etkilemiştir. İtalya, Almanya, Avusturya gibi ülkelerde baskıcı politikalara karşı başlayan milliyetçi ayaklanmaları bastırmak için Avusturya ile Rusya ittifak yapmış ve böylece Polonya ve Macaristan'daki ayaklanmalar kanlı bir biçimde yok edilmiştir. Bu kanlı müdahale Çar Nikola'nın özellikle liberal kesimlerde ve Avrupa kamuoyunda ağır bir biçimde eleştirilmesine yol açmıştır. 1856 Kırım Savaşı'nda Avrupa devletlerinin (Fransa, İngiltere, Sardinya Krallığı) Osmanlı yanında savaşa girmesi Rusya'ya karşı bölgesel çıkarlarını koruma yanında Avrupa kamuoyunda oluşan Rusya karşıtı olumsuz havanın da etkisi olmuştur. Çar o kadar ileri gitmiştir ki ülkesindeki aydınlara karşı tutuklamalar başlamış, bu tutuklamalardan büyük Rus romancısı Dostoyevski'de nasibini almıştır. Dostoyevski bu tutuklamalarda önce idam cezası almış fakat son anda bundan vazgeçilerek 4 yıl hapis ve ardından 4 yıl sürgün cezası ile cezalandırılmıştır. (Türker 2006: 225.) Ayrıca Çar I. Nikola döneminde başlayan kolera salgını ve doğal koşulların etkisi ile tarımsal üretimde gerileme Rusya'da köylü isyanlarına neden olmuştur. Baltık bölgesi, Litvanya ve Ukrayna'da Çarın devrilmesini talep eden broşürler dağıtılmıştır. Çar, kendisine karşı yönelen özgürlük taleplerine baskıyla yanıt vermiş, böylece Rusya'da aydınların takibe uğraması, cezalandırılması vaka-i adliyeden hale gelmiştir.

Çar I. Nikola döneminde Rusya aydınları ikiye bölünmüştür. Bir tarafta sonuna kadar Batılılaşma yanlısı olan Zapandikler (Baticılar), diğer tarafta ise Batı karşıtı Slavofiller yer almıştır. Slavofiller Karamzin'in düşüncelerinden beslenirken, Baticılar ise Kireevsky, S. Aksakov ve Hamiakov gibi düşünürlerin görüşlerini geliştirmiştir. Wehrschutz'un deyişiyle, Rusya'yı anaları gibi seven Slavofiller ile çocukları gibi seven Baticılar arasındaki bu çekişme, çağdaş Rus

düşüncesini şekillendirmiştir. (Wehrschutz 1998: 24.) Rusya'nın Petro'dan beri iki yüzü vardır. Biri Batı'ya, öteki Doğu'ya ve kendine bakan yüzdür.

Batıcılar kendilerini Batı'ya ait hissetmişlerdir. Muhafazakârların karşısında bütünüyle Batılılaşmayı savunurlar ve ilerlemecidirler. Batıcılara göre Rusya, Asya'dan ziyade kültürüyle, tarihi ve coğrafyası ile Batı'nın bir parçasıdır. Petro reformları bu ülkeye gelişme ve ilerlemenin kapılarını açmıştır. Batı onlara göre bir öğretmendir. (İswolsky 1947: 123-132.) Rusya'nın geleceği Avrupa'dadır.

Rus Batıcı kanat düşünürlerden Belinski'ye göre Rusya'nın modernleşmesi önündeki en büyük engel, inanç ve geleneklerin Rusya'da rasyonel düşünce ve bireyin ortaya çıkmasını engellemiş olmasıdır. Rusya'da eksik olan inanç ve mistisizm değil hukuka ve bireysel haklara saygıdır. (Florinsky 1947: 78.) Belinski, Petro reformlarının devamından yanaydı. Rus Batıcılarının liberal kanadında yer alan "Demokratik Rusya Hareketi", Gaidar ve Kozyrev gibi isimler ise Rusya'nın geleceğinin Avrupa'da olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre Rusya için asıl tehlike eksik modernleşme, Avrupa ile yeterince bütünleşememdir. Rusya'nın bu tehlikelerden kurtulmasını sağlayacak şey ise "Batılı medeni uluslar koalisyonu"na katılmaktır. (Tsygankov 2003: 56.)

Rus aydınları içerisinde ikinci görüş Batı karşıtlığını dile getiren Slavofil düşüncedir. Bu düşünceye göre Rusya'nın kendine özgü bir ruhu vardır. Rus ruhunun temeli Ortodoksluktur. Rusya ancak kendi tarihine, geleneklerine ve dinine yaslanarak Avrupa karşısında kendi sözünü söyleyebilir. Petro reformları halk ile aydınlar arasındaki bağı koparmıştır. Bu durum, Rusya'nın tarihsel görevini yerine getirmesine engeldir. Rusya tarihsel olarak Avrupa'nın yakalandığı hastalıklardan uzak durmalı ve Rus ruhunu korumalıdır. (Ayas 2010: 72.) Slavcılarının önde gelen isimlerinden Kireyevski'ye (1806-1858) göre Batı çürük temeller üzerine kurulmuştur. Dinsel olarak skolâstik akılcılığa, politik olarak Roma ve Töton fetihlerinin silah zoruyla kurduğu bir politik düzene, toplumsal olarak da Roma kökenli mutlak mülkiyet hakkına dayanan bireycilik üzerine kurulmuş mekanik bir yapıdır. (Tanju 2007: 126.)

Slavofillere göre Avrupa bireysel ve toplumsal çıkarlar için bir araya gelmiş bir yapıyı ifade eder. Oysa Rus toplumu maddi çıkarlar için değil, ahlaki inanç ve değerler etrafında birleşmiş bir toplumdur. Onlara göre gelecek Avrupa'nın değil Rusya'nın olacaktır. "İnsanlığın uygarlığı yeni bir evreye girmiştir, bu evrede başı çekecek olan Rusya'dır; bu onun hakkı... Avrupa'nın değil. İhtiyarladı, bitip tükendi Avrupa, son sözünü söyledi, özünü ve ruhunu en iyi biçimde dile getirdi." (Koyre 1994: 115.)

Diğer bir Slavofil K. Aksakov (1817-1860)'da Rusya ile Batı'yı karşılaştırmıştır. Ona göre Batı "dışsal gerçeği", Rusya ise "içsel gerçeği" seçmiştir. İçsel gerçeklikten kasıt vicdanın sesi, toplumun içselleştirilmiş gelenekleridir. Dışsal gerçeklik ise sosyal yaşamın yabancılaşmış, suni

biçimleridir. (Walicki 1987: 9.) Aksakov, Rusya'nın Petro öncesi döneme geri dönmesi gerektiğini savunmuştur. (Ortaylı 2008: 15.) Aleksey Komyakov'a (1804-1860) göre ise akılcılıktan mustarip olan Batı Hıristiyanlığı cazibesini yitirmiştir. Batı'nın önünde iki yol vardır. Katoliklik, yani özgürlükten yoksun bir birlik veya Protestanlık, yani birlikten yoksun bir özgürlük. (Walicki 1987: 9.)

Slavofiller, Çarlığı (otokrasiyi), Kiliseyi (Ortodoksluğu) ve Rus köylüsünü yüceltmişlerdir. Slavofiller, Rusya'nın kendi zengin geçmişine dönmesi, otantik geleneklerini ve komünal yaşamlarını korumaları gerektiğini düşünüyordular. Bu düşüncelerin gerisinde özellikle Rus Ortodoks Kilisesinin inşa etmeye çalıştığı bir siyasi Mesihçilik inancı da vardı. Bu Rus yayılcılığının da ideolojik temellerini sağlıyordu.

Slavofillik, çağdaş bağlamdan öte, tarihsel bir mirasa dayanmaktadır. Bu haliyle Slavofillik geçmişe dönük bir vizyona sahiptir, nostaljiktir ve gerçekçi bir politik program olmaktan öte fantastiktir. Tarihsel olarak Slavofilliğin kökleri romantik politik ve sosyal teoriye dayanmaktadır ve modernite-reform tartışması üzerine kuruludur. Slavofilliğin köklü hatları, yani otoriteriyenizm, emperyal hak iddiaları, Batı karşıtı eğilim ve antisemitizmdir.

Slavofillik tutucu bir romantizmi yansıtıyordu. Buradaki tutuculuk, içinde yaşanan düzenin savunulmasından ziyade, yitilmiş bir ideale ve geçmişin ideal toplumuna duyulan nostaljik bir özleme dayanmaktadır. Bu nedendir ki, Walicki Slavofil düşüncüyü geçmişe dönük tutucu ütopyacılık olarak nitelendirmiştir. (Walicki 1987: 96.) Söz konusu geçmiş ise kesinlikle Büyük Petro öncesi dönemdir. Slavofiller, genel olarak ideallerini Petro öncesi dönemin Rusya'sında aramışlardır. Çünkü Slavofillere göre Rus tarihinin ahenkli akışı, Büyük Petro'nun reformları ile kesintiye uğramıştır. Ayrıca bu reformlar, Rusya'nın yüksek tabakalarıyla avam arasındaki bağlantıları da koparmıştır. Kısacası, Slavofilleri Rusya'nın Batılılaşmasına karşı olan ve Petro öncesi Rusya'sını 'gerçek' Hıristiyan ve Slav ilkelerine dönüş açısından referans olarak kabul eden bir grup olarak nitelendirmek mümkündür. (Walicki 1977: 7.)

Rus aydınları arasında Çar I. Nikola döneminde siyasi düşünce hareketlerinden bir diğeri de sosyalizmdir. Batı yanlısı Zapandikler ile Batı karşıtı Slavofiller dışında üçüncü bir görüş olan sosyalist düşüncüyü A. Herzen (1812-1870) temsil etmiştir. 1848 Devrimlerinin kanla bastırılması Herzen'in umutlarını söndürmüştür. Ona göre Rusya için tek çıkış yolu sosyalizmdir. (Walicki 1987: 40.) Fransız sosyalistlerinden özellikle de Saint Simon'dan etkilenen Herzen'e göre Rus komünü, kolektivizm ve hatta komünizm Rus toplumuna uygundur. Herzen'e göre Rus sosyalizminin gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkacak iki sonuç vardır. Bunlar Rus despotizminin tersten görünümü olan bir komünizm veya Çarlık sistemin kendini yenilemesi ile oluşacak bir toplumsal despotizmdir. Herzen, "Tanrı Rusya'yı burjuvaziden korusun!" demiştir. Bu dönemde köy kömünal gelenekleri yüceltilmiş, burjuvazi ve sanayiye karşı öfke artmıştır.

(Berman 2010: 257.) Herzen'e göre Avrupa'yı parçalayan sosyalizm, Rusya'yı birleştirecektir. Sosyalizm, Rus toplum yapısına en uygun sistemdir.

Özetle Çar I. Nikola döneminin Batı ile ilişkilerde bir kırılma yarattığı, Çar'ın Batı'ya açılan pencereleri sıkı sıkıya kapatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. 1848 Devrimleri, Rusya'ya karşı Batı kamuoyunda tepkilerin artmasına neden olmuştur. Batı ile ilişkilerin kötüye gitmesi, Rusya'da milliyetçi ve muhafazakâr tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Slavofil (sonra Panslavizm) olarak isimlendirilen bu düşünce; Rusların Batı'nın aksine özlerini korumaya devam ettiği, Avrupa'nın çöküş sürecine girdiği ve geleceğin Rusların olacağı düşüncesini taşıyan bir tür siyasal Mesihçilik olmuştur.

3.2. II. ve III. Aleksandr Dönemi Reformları

II. Aleksandr 1855 yılında Çar I. Nikola'nın ölümüyle Rus Çarı olmuştur. II. Aleksandr Rus köylüsünün en büyük sorunlarından biri olan serfliği kaldırdı. Fakat bu reform beklenen sonuçları sağlayamamıştır. Köylünün yaşam koşullarında eskiye nazaran belirgin bir iyileşme olmamıştır. Sonuçta bir parça şekil değiştirmiş, ama temelde aynı kalan kast düzeni devam etmiştir. (Berman 2010: 286.) Serfliğin kaldırılmasından memnun olmayan soylular da reformlara karşı cephe almışlardır. Bu reformlar, az sayıda soylunun zenginleşmesini ve kalanların ellerindeki toprakları yitirmelerine neden olmuştur.

II. Aleksandr, önemli bir sorun olan ordunun düzenlenmesine çaba göstermiştir. 25 yılı bulan askerlik hizmeti, askerden kaçmayı olağan hale getirmiş, ordunun saygınlığını yitirmesine neden olmuştur. Rus Genelkurmayı ve Rus askeri sistemi yeniden organize edilmiştir. Rus insan gücü ve kaynaklarını etkili kullanmak ve mobilize etme için yetersiz olan demiryolları geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda önemli başarılar sağlanmıştır. Reform sürecinde, Fransız yasalarından ve yargılama usullerinden esinlenen yeni bir yargı sistemi oluşturulmuştur. Yeni sistemde yargı yürütmeden ayrılmış, daha şeffaf yargılama süreci oluşturulmuş, yargı önünde eşitlik ilkesi kabul edilmiş, belirli davalarda jürinin bulunması zorunluluğu getirilmiştir. Ancak nüfusunun yüzde 80'nini oluşturan köylüler yargı reformunun dışında tutulmuştur.

II. Aleksandr dönemi reformları Rusya'nın modernleştirilmesi yolunda temel alt yapı eksikliğini gidermeye yönelik önemli atılımları içermiş olsa da beklenen başarıları sağlayamamıştır. Baskı eskisi gibi devam etmiş, temel haklara ilişkin belirgin bir ilerleme olmamıştır. Köylüler bireysel özgürlüklerini almış ancak bunun bedelini üzerlerine bindirilen aşırı ödeme yükümlülükleriyle oldukça ağır ödemek zorunda kalmıştır.

Bu dönemdeki reformlarının başarısızlığının iki önemli neden vardır. Birincisi reformların bütünüyle hükümdarın kişisel iradesine dayalı olması; ikincisi ise halkın eğitimsizliğidir. Halk bu nedenle kendi yararına bile olsa yapılan reformları yabancılaşma olarak hissetmiştir. (D'Encausse 2003: 151-184.) Bu durum Rusya tarihinde elitlerle halk arasında ortaya çıkan

zihinsel ve kültürel ayrışmayı göstermektedir. Petro'dan beri yapılan bütün reformlar elitleri/aydınları etkilemiş, onların yaşantılarında önemli yeniliklere yol açmıştır. Halk ise bunu kendi geçmişinden, değerlerinden uzaklaşma olarak görmüştür. Halkın yatay kültürü ile elitlerin dikey/seçkin kültürü arasında bir uçurum meydana gelmiştir. Devletin bu ayrışmayı engelleme adına bir çabası da olmamıştır. Kitlelerin hoşnutsuzluğu da Kilise tarafından desteklenmiştir.

Koyré bu durumu, “Rusya’da hükümet halktan da, toplumdan da, ulustan da daha aydınlı” biçiminde özetlemiştir. Çünkü bu ülkedeki her türlü ‘uygarlaştırıcı’ etkinlik ve ileriye dönük hamle, büyük ölçüde hükümetlerden gelmiştir. (Koyre 1994: 126.) Bu durum, zaten sorunlu olan devlet ile halk arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmış, elitler ile halk arasındaki kopukluğa bir de devlet ile halk arasındaki kopukluk eklenmiştir.

1860’larda Rusya’da “raznoçintsı” denilen yeni bir aydın kuşağı ortaya çıkmıştır. Çeşitli kökten ve sınıftan gelen bu insanlar her türlü efendiliğe karşı çıkan ve onlara kin duyan insanlardı. Turgenyev’in *Babalar ve Oğullar* romanındaki Bazarov karakteri bunların tipik bir örneğiydi. Raznoçintsiler her türlü eyleme geçmeye hazır ve bu eylemlerin toplumda oluşturacağı her türlü rahatsızlık ve baş ağrısını getirmeye hazır, amaçlarına ulaşmak için her aracı kullanabilecek olan bir kuşaktı.

Bu kuşağın içerisinde nihilist, anarşist eğilimler olduğu kadar liberal düşünceler de yer alıyordu. 1 Eylül 1861 tarihinde Rusya’da dağıtılan şu bildiri dönemin siyasi atmosferini en iyi biçimde özetlemiştir. “Ne Çara, ne İmparatora, ne efendi efsanelerine ne de babadan oğula geçen basiretsizliğin mor pelerinlerine ihtiyacımız var bizim. Başımızda sade bir insan, halkın hayatını anlayan ve halk tarafından seçilen bu toprağa ait bir insan istiyoruz. Kutsal imparatora değil hizmeti karşılığında ücret alan seçilmiş bir lidere ihtiyacımız var.” (Venturi 2001: 247.)

II. Aleksandr’a karşı gittikçe artan politik memnuniyetsizlik 23 Eylül 1861’de Nevski Bulvarı’nda protesto gösterisine dönüşmüştür. Yüzlerce öğrenci, yükseköğrenimi kast sistemine çeviren yeni idari yönetmeliği protesto etmiştir. Sokaktaki sıradan insanların da artan desteği Çarı rahatsız etmeye yetmiştir. Düzinelerce öğrenci tutuklanmış, üniversite iki yıl süreyle kapatılmıştır. 23 Eylül’deki bu sokak nümayişinden sonra politik muhalifler baskıdan kaçarak yer altına çekilmiştir. Bir kısmı Herzen’in tavsiyesine uyarak Avrupa’ya kaçmıştır. Avrupa’da özellikle İsviçre’de fen ve tıp öğrenimi görmüşlerdir. (Berman 2010: 288.)

II. Aleksandr dönemi, Panslavizmin (Walicki 1987: 259-264.) siyasi bir yayılma amacı ile kullanıldığı bir dönemdir. Bu dönemin önemli isimlerinden biri olan Pogodin’e göre, Rusya’nın “misyonu” diğer Slavları Batı etkisinden “özgürleştirmek” ve onlara liderlik etmektir. Panslavizm, başlangıçta kardeş Slav halklarıyla dayanışma amacını taşımıştır. Kırım Savaşı sonrasında ağırlık kazanan Panslavizm’in altın yılları 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı döneminde olmuştur. Bu dönemde Panslavist düşüncenin ‘yurtsever yayılcılık’ ile iç içe geçtiği görülür.

(Lavrin 1961: 13.) Bu dış politika Stalin dönemine kadar devam etmiş, bütün Slavlar Rus olarak görülüp Rusya bayrağı altında birleştirilmeye çalışılmıştır.

Panslavizm Doğu Avrupa'nın Slav kökenli uluslarında beklenen etkiyi göstermemiştir. Panslavizm, Doğu Avrupa'nın Slav kökenli uluslarında bir tür Ruslaştırma siyaseti olarak algılanmıştır. Örneğin Polonyalılar kendilerini “barbar” Ruslara karşı Avrupa'nın son kalesi olarak görmüşlerdir. Onlar, Rus olan her şeye amansız düşman olmuştur. Osmanlı egemenliği altındaki Slav kökenli uluslar için Rusya'nın çağrısı cazip gelmiştir. Çekler, Slovaklar, Hırvatlar ve Slovenler içinse ulus inşası daha önce geldiği için bu uluslarda Panslavizm'in belirgin bir etkisi olmamıştır. (Lavrin 1961: 13.)

Dönemin etkili Rus aydınlarından biri Leonitev'dir. Leonitev, 1863-1874 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde çeşitli diplomatik görevler üstlenmiştir. Leonitev, Rusya'nın Nietzsche'si olarak tanımlanmıştır. En ünlü eseri “Bizansçılık ve Slavlık”tır. Danlievski'nin Batı Uygarlığının son nefesini vermek üzere olduğu düşüncesinden hareket eden Leonitev, Rusya'yı Bizans'ın devamı olarak görmüş ve Rusya'nın yeniden büyük bir devlet haline gelmesini, Bizans'ın dirilmesi olarak düşünmüştür. Ona göre Ortodoksluk ve otokrasi üzerine inşa edilmiş bir Bizans, yeni ve yükselen bir uygarlık olacaktır. Panslavizm'in Osmanlı egemenliği altındaki Slav halkları, Batı'nın kucağına itebileceği endişelerini de dile getirerek, Panslavizm'e bazı eleştirilerde de bulunmuştur. Benzer görüşlerden birini de Slovlov savunmuştur. O, görüşlerini “Üç Dünya Kuramı” ile açıklamıştır. Ona göre dünya üzerinde üç büyük tarihsel güç vardır. Bunlar; İslam, Batı ve Slavlıktır. İslam, insanı Tanrı'nın aracı olarak görmüş, Batı ile insanı Tanrısızlaştırmıştır. Slavlık is gücü Tanrı'dan alan ve bu iki düşünceyi birleştirmeye çalışan bir akımdır. (Walicki 1987: 335-346.)

Bu dönemde de Çar I. Nikola döneminde olduğu gibi Rus aydınları arasında Batı karşıtı düşüncelerin güçlü bir biçimde dile getirildiği görülmektedir. Gerek Slavofil ve gerekse Panslavist görüşlerde ortak olan taraf Batı'nın belirlemiş olduğu süreçleri tekrar eden bir modernleşme deneyimine muhalefettir. Slavlık ruhu üzerinden Rusya'nın Batı'ya karşı direnç göstermesi gerektiği düşüncesi dile getirilmiştir. Slavlığı destekleyen ve onu tahkim eden şeylerden biri de Ortodoksluk'tur. Rusya kendisini Batı Avrupa'daki Katoliklik veya Protestanlığa değil Bizans'a yakın hissetmiştir. Bizans'ın yerini almak isteyen yeni bir Rusya özlemi aydınlarda göze çarpmıştır.

1870'lerde Çar II. Aleksandr'ın gerçekleştirmeye çalıştığı reformların olumsuz etkileri artmaya başlamıştır. Özgürleşen köylülerin bir kısmı şehirlere göç etmiştir. Şehirlerde artan nüfus, iş sahalarının yetersizliği, Rusya'da sanayileşmenin henüz emekleme aşamasında olması önemli toplumsal sorunların da habercisi olmuştur. 1870'lerde Avrupa'daki siyasal hareketlerin etkisi de Rusya'yı etkilemeye başlamıştır. 1871 Paris Komünü ve Batı'da güç kazanan sosyalizm,

Rusya'yı da etkilemiştir. 1861'de "Genç Rusya" ve 1862'de "Toprak ve Özgürlük" isimli illegal örgütler Çarlık rejimine karşı savaş açmıştır. Köylülerin siyasete olan ilgisizliği, işçi sınıfının güçsüzlüğü bu örgütlerin kitlelere dayalı bir aktivizm yerine teröre başvurmalarına neden olmuştur. (Liebman 1968: 52.)

4 Aralık 1867 Nevski'deki memur, öğrenci, işsizler, serbest aydınlar Kazan Katedrali önünde toplanarak eylem yapmıştır. Bir kısmı yer altına çekilmiş olan raznoçintsilerden oluşan kalabalık arasından sıyrılan Plehanov'un ateşli bir konuşma yaptıktan sonra kırmızı bayrak açması, polisin gösterilere müdahale etmesine yol açmıştır. Düzinelerce gösterici tutuklanmış ve Sibirya'ya sürülmüştür. (Berman 2010: 311-314.)

1870'lerin sonlarında doğru "Toprak ve Özgürlük" örgütü içinden "Narodnaya Volya" (Halk Özgürlüğü) isimli bir örgüt 1879-1881 yılları arasında bütün Rusya'da terör eylemleri yapmaya başlamıştır. 1881 yılında Çar II. Aleksandr'a suikast düzenleyen örgüt, Çar'ı katletmiştir. Fakat Çar II. Aleksandr'ın ölümü muhalifler için bir zafer değil tersine sonun başlangıcı olmuştur. Çok geçmeden iktidarı eline alan III. Aleksandr çok sert tedbirlere başvurmuştur. Muhaliflerin önemli bir kısmı bulunup yok edilmiştir. Çar III. Aleksandr, 28 Nisan 1881 tarihli bildirisinde "ülkemin kaderini bundan böyle ancak Tanrı ile tartışacağım" demiştir. Kendini Rusya'daki otokrat rejimin muhafazasına adayan Çar, II. Aleksandr zamanında başlamış olan devrimci hareketleri kökünden temizlemeyi amaçlamıştır. 1880'ler tam bir durgunluk dönemi olmuş; daha çok bir önceki iktidarın yaptığı reformlara muhafazakâr, siyasal ve toplumsal ilkelerle tekrar şekil verilmesi söz konusu olmuştur. (Liebman 1968: 17.)

1890'lardan itibaren Rusya'da güçlü bir ekonomi oluşturmak amacıyla devlet güdümlü yeni bir sanayileşme hamlesi başlatılmıştır. Rusya'da ağır sanayinin kurulması, Rusya'nın büyük devlet olma idealiyle ilişkilidir. Sanayi gücü olmayan, ekonomik yönden geri kalmış bir Rusya'nın bu amaçlarını yerine getirmesi mümkün değildir. (Skocpol 2004: 182.)

Bu dönemde aydınlarla iktidar arasındaki birliktelik zayıflamıştır. Aydınlar, devlet politikalarına karşı mesafeli davranmaya başlamıştır. Farklı sosyal sınıflardan ve farklı kökenlerden gelen Rus aydınları, siyasal sisteme, Çara karşı açıktan muhalefet etmeye başlamıştır. İktidar ile halk arasında köprü işlevi gören aydınların devlet politikalarına karşı mesafeli davranması; devletle halk arasındaki kopukluktan sonra devletle aydınlar arasındaki kopukluğu da tetiklemiştir. (D'Encausse 1987: 168-169.)

Devlet ile ilişkisi bozulan ve giderek daha da radikalleşen aydınların en azından bir bölümü, ülkenin içinde bulunduğu durumdan halka zorla dayatıldığını ileri sürdükleri modernleşmeyi sorumlu tutmaya başlamıştır. Aslında bu, modernleşmenin toplumlar ve özellikle de geç modernleşen toplumlar üzerinde yaratmış olduğu sarsıcı etkilerin doğal bir sonucudur. İlgili toplum bünyesinde o döneme değin varlığını sürdürmüş olan kültürel kalıplar

ve kurumlar üzerinde yıkıcı etkiler yaratan bir süreç olarak modernleşme, doğal olarak çeşitli kültürel tepkileri de beraberinde getirmiştir. (Ortaylı 2008: 14.) Modernleşme ve dolayısıyla Batılılaşmaya karşı duyulan hoşnutsuzluktan kaynaklanan bu tepkiler, neredeyse tüm Batı-dışı toplumlarda görülmüştür. Zira modernleşme bu toplumlarda daha ziyade bir aktarım şeklinde olmakta ve ontolojik değil, epistemolojik bir temelde inşa edilmektedir. (Sarıbay 2002: 304.)

4. SONUÇ

Kiev Knezliği'nden büyük Rus Çarlığına hızlı bir biçimde dönüşen Rusya, özellikle I. Petro döneminde başlatılan reformlarla hızlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Petro, ülkesini büyük Rusya haline getirmek için tepeden inme, jakoben bir görünüm gösteren reformlarla ülkesini Batı'ya açmaya çalışmıştır. Batı Avrupa ile gerek düşünsel gerekse de toplumsal ve kültürel olarak farklı bir kökenden gelen Rusya'nın yaşamış olduğu bu modernleşme deneyimi aydınlar ve halk arasında derin kırılmalara neden olmuştur. Toplumsal yapıdaki büyük alt üst oluşlardan halk, aydınları ve modernleşmeyi sorumlu tutmuştur. Özellikle II. Aleksandr dönemi toprak reformu sonunda özgürlüklerini kazanan ve şehirlere akın eden Rus köylüsü, kentlerde yeni bir sömürü ve dışlanmanın dramatik sonuçlarıyla karşılaşmıştır.

Rusya Batı'dan dışlandıkça milliyetçi ve muhafazakâr eğilimler güçlenmiştir. Başta Slavofil sonra ise Panslavizm biçiminde görülen bu yerli ve milli hareketler, Rusya'nın Batı'dan farklı olarak kendi köklerine, inançlarına bağlı, yüksek bir kültür düzeyine sahip olduğu tezini işlemiştir. Aydınlar göre Batı metafizik olarak bitmiştir. Artık devir Slavların ve bunun en büyük destekçisi olan Rusya'nın olacaktır. Roma'yı kurtaracak olan yeni bir Slav aşısıdır. Maddi olarak güçlü Batı ile manevi olarak güçlü olan Slavların birlikteliği Roma-Cermen birleşmesi kadar önemli olacaktır.

Rus modernleşmesinin toplumda yaratmış olduğu Batı karşıtı söylemler, etkisi hala bugün de devam eden Batı'nın ötekisi olma durumunun da bir sonucudur. Batı Avrupa tarafından Ortodoks ve Slav olduğu için dışlanan Rusya'da özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısında nihilizm, materyalizm, sosyalizm gibi düşünceler de ciddi bir biçimde taraftar bulmaya başlamıştır. Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi'ne giden yolun bir ölçüde 19. Yüzyılda içten içe büyüyen Batı Avrupa karşıtlığının da bir etkisi olduğu söylenebilir.

Rusya'nın Batı dışı bir toplum olarak yaşamış olduğu deneyimler Osmanlı-Türk modernleşme deneyimi ile de önemli benzerlikler taşımıştır. Her iki toplumda da modernleşmenin bir zorunluluk sonucunda bir devlet projesi olarak ve yaratıcı bir sentezden uzak bir biçimde sosyal bünyeye tatbik edilmesi toplumda derin kırılma ve fay hatları oluşmasına yol açmıştır. Batı'ya sonuna kadar bağlı bir modernleşme taraftarı olan kitle/aydın ile modernleşmeyi bir yok oluş olarak gören muhafazakâr-milliyetçi bir karşıt tepki 20. Yüzyılın iki karşıt kutbuna dönüşmüştür. Bu açıdan Rusya'nın modernleşme süreci bizim

yaşadıklarımızla benzer süreçleri içerdiği daha fazla incelenmesi gerekli olan bir deneyimi kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

ANİSİMİOV, E.V. (1993) **The Reforms of Peter the Great : Progress Through Coercion in Russia**, M.E. Sharpe Armonk, New York.

AYAS, Güneş (2010) “Batı Uygarlığının Krizi ve Rus Ruhü” **Sosyologca**, Sayı 1, İstanbul.

BELGE, Murat (2007) “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 3, **Modernleşme ve Batıcılık** İçinde, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

BERMAN, Marshall(2010) **Katı Olan Her şey Buharlaşıyor**, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, 13. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları.

BEST Steven & Douglas Kellner, (2011) **Postmodern Teori**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

BİLLİNGTON, James H. (1970) **The Icon And The Axe, An Interpretive History of Russian Culture**, New York:Vintage Books,

COHEN Ariel, (1996) **Russian Imperialism: Development and Crisis**, London:Praeger,
D’ENCAUSSE, Hélène Carrère (2003) **Tamamlanmamış Rusya**, Çev.Reşat Uzmen , İstanbul:Ötüken Yayınları.

DUKES, Paul; (1990) **A History of Russia**, 2nd Edition, Durham:Duke University Press.

FENDOĞLU, H.Tahsin (2002) “Osmanlı Modernleşmesine Giriş”, **Yeni Türkiye**, Sayı:46, Temmuz-Ağustos, Ankara.

FLORİNSKY, Michael (1947) “Russian Social and Political Thought, 1825-1855”, **Russian Review**, Vol. 6, No 2.

GİDDENS, Anthony (1994) **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersan Kuşdil, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

ISWOLSKY, Helene (1947) “Vladimir Soloviev and the Western World”, **Russian Review**, Vol. 7, No. 1.

İŞYAR Ö. Göksel, (2004) “Gelenekçi Rus Klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri”, **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl 7, Sayı 25, Ankara.

JEANNIERE, Abel (1994) “Modernite Nedir?” Çev. Nilgün Küçük, **Modernite Versus Postmodernite** İçinde, Haz. Mehmet Küçük, Ankara:Vadi Yayınları.

SAUNDERS, David (1984) “The Political Ideas of Russian Historians”, **The Historical Journal**, Vol. 27, No. 3.

KAHRAMAN, Hasan B. (2010) **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I**, İstanbul:Agora Kitaplığı.

KOHN, Hans (1983) **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev:Agah Oktay Güner, 2.Baskı, İstanbul:Kervan Yayınları.

KOYRE' Aleksander, (1994) **19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, Çev. İzzet Tanju, İstanbul:Belge Yayınları.

KİSSİNGER, Henry (1994) **Diplomacy**, Newyork: Simon and Schuster.

KURAT, Akdes Nimet (1987) **Rusya Tarihi**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

LAMARTİNE, A. (1991) **Osmanlı Tarihi**, Çev. Serhat Bayram, İstanbul:Sabah Gazetesi Yayınları.

LAVRİN, Janko (1961) "Vladimir Soloviev and Slavophilism", **Russian Review**, Cilt: 20, Sayı: 1.

LIEBMAN, M., (1968) **Rus İhtilali (Bolşevik Başarısının Kaynakları, Gelişmesi ve Anlamı)**, İstanbul:Varlık Yayınları.

MARKS Karl (1992) **18. Yüzyılda Gizli Diploması. Rus Despotizminin Asyatik Kökeni**, Çev. Işık Soner, İstanbul:Kaynak Yayınları.

PİPES, Richard (1974) **Russia Under the Old Regime**, Charles Scribner's Sons, Newyork.

SARIBAY, Ali Yaşar (2002) "Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980'ler Türk Modernitesi", **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**, E. Fuat Keyman (Der.), İstanbul

SKOCPOL, Theda (2004) **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, Çeviren S.Erdem Türközü, Ankara:İmge Kitabevi.

ORTAYLI, İlber (2003) **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 16.Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları.

ORTAYLI, İlber (2008) **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul:Timaş Yayınları.

TANJU İzzet (2007) **Batı Karşısında Milli Düşünce**, İstanbul:Ötüken Yayınları.

TSYGANKOV, Andrei P. (2003) "The Irony of Western Ideas in a Multicultural World: Russian' Intellectuals Engagement With The 'End of History' and 'Clash of Civilizations'", **International Studies Review**, No. 5.

TÜRKER, Taşansu (2006) "Karamazov Kardeşlerde Politik Sembolizm", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı2, Cilt 61, Ankara.

VENTURİ, Franco (2001) **Roots of Revolution**, Phoenix Press.

WALİCKİ, Andrzej (1977) "Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia", **Russian Review**, Cilt: 36, Sayı: 1.

WALİCKİ, Andrzej (1987) **Rus Düşünce Tarihi, 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme**, Çev. A. Şenel, Ankara:V Yayınları.

WEHRSCHUTZ, Christian F. (1998) "Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık", **Uygurluğun Yeni Yolu Avrasya**, Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz, İstanbul:Kızıl Elma Yayıncılık.